

اصول فقه امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ

حاوی دیدگاه‌ها و آرای اصولی

امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ

www.ketab.ir

تألیف:

علی صارمی - دکترای فقه و حقوق اسلامی

صارمی، علی، ۱۳۵۶ -

اصول فقه امام شافعی رحمه الله حاوی دیدگاه‌ها و آرای اصولی امام شافعی رحمه الله
تألیف علی صارمی.

مشخصات نشر: تهران: نشر احسان، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری: ۴۸۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۸۸۳-۹

موضوع : اصول فقه شافعی

رده بندی کنگره: BP۱۷۷

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۱۸۱۷۷

تهران، خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، شماره ۴۰۶.
www.nashreh-san.com

تلفن: ۶۶۹۵۴۴۰۴

اصول فقه امام شافعی رحمه الله

تألیف: دکتر علی صارمی

ناشر: نشر احسان

چاپخانه: چاپ مهارت

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۱

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۸۸۳-۹

اصول فقه امام شافعی
(رحمه الله)

۱۵۰۰۰۰۰۰ ریال ۱۰۳۳۶۰

سروا احسان

فهرست

۳	..... اصول فقه امام شافعی رحمه الله
۳	..... حاوی دیدگاهها و آرای اصولی
۳	..... امام شافعی رحمه الله
۳	..... تألیف:
۳	..... علی صارمی - دکترای فقه و حقوق اسلامی
۴	..... اصول فقه امام شافعی رحمه الله
۱۵	..... بسم الله الرحمن الرحيم
۱۵	..... مقدمه
۲۱	..... فصل اول: کلیات و تبیین مفاهیم
۲۳	..... تنقیح
۲۳	..... در لغت
۲۴	..... در اصطلاح
۲۴	..... تنقیح آرای اصولی امام شافعی رحمه الله
۲۴	..... تحلیل
۲۴	..... در لغت
۲۵	..... در اصطلاح

۲۵	تحلیل آرای اصولی امام شافعی رحمته الله علیه .....
۲۷	بیوگرافی امام شافعی رحمته الله علیه .....
۲۷	أ. نام و نسب امام شافعی رحمته الله علیه .....
۲۹	ب. امام شافعی رحمته الله علیه در مکتب خانه.....
۳۱	ج. امام شافعی رحمته الله علیه و کسب علوم عربی و انساب.....
۳۳	د. داستان تحول امام شافعی رحمته الله علیه .....
۳۵	ه. امام شافعی رحمته الله علیه و کسب علوم شرعی.....
۳۵	و. امام شافعی رحمته الله علیه در منصب قضا.....
۳۷	ز. امام شافعی رحمته الله علیه در بغداد.....
۳۸	ح. امام شافعی رحمته الله علیه و منصب تدریس در مکه.....
۳۹	ط. سفر دوم امام شافعی رحمته الله علیه به بغداد.....
۴۰	ی. امام شافعی رحمته الله علیه در مصر.....
۴۲	ک. بیماری و فوت امام شافعی رحمته الله علیه .....
۴۳	عصر امام شافعی رحمته الله علیه .....
۴۴	اوضاع سیاسی عصر امام شافعی رحمته الله علیه .....
۴۸	اوضاع فرهنگی عصر امام شافعی رحمته الله علیه .....
۵۲	اوضاع اقتصادی عصر امام شافعی رحمته الله علیه .....
۵۴	اوضاع اجتماعی عصر امام شافعی رحمته الله علیه .....
۵۶	اساتید امام شافعی رحمته الله علیه .....
۵۶	اساتید مکه.....
۵۷	اساتید مدینه.....
۵۸	اساتید یمن.....
۵۸	شاگردان امام شافعی رحمته الله علیه .....
۵۸	شاگردان مکه.....
۵۹	شاگردان عراق.....

۶۰	شاگردان مصر
۶۱	تواضع علمی امام شافعی رحمته الله علیه
۶۲	تمجید امام شافعی رحمته الله علیه از سوی علما
۶۶	آثار علمی امام شافعی رحمته الله علیه
۶۷	آثار فقهی امام شافعی رحمته الله علیه
۷۰	آثار اصولی امام شافعی رحمته الله علیه
۷۳	آثار علمی در مورد اختلاف علما
۷۶	مختصرها
۷۷	تعریف اصول فقه
۷۹	تاریخچه تدوین علم اصول فقه
۷۹	ویژگی های علم اصول فقه
۸۰	اصول فقه تا زمان امام شافعی رحمته الله علیه
۸۵	نقش اصحاب رأی در پایه گذاری علم اصول فقه
۸۸	شافعی، مدوّن اصول فقه
۹۲	انگیزه امام شافعی رحمته الله علیه از تدوین اصول فقه
۹۵	فصل دوم: ادله استنباط احکام
۹۷	دلیل
۹۸	احکام
۹۸	تکلیف بندگان
۹۹	شروط تکلیف
۱۰۰	فرض عین و فرض کفایه
۱۰۳	احکام خاص برای رسول الله صلی الله علیه و آله
۱۰۴	ادله احکام
۱۰۶	قرآن
۱۰۷	قرآن مرجع همه احکام

۱۱۰.....	عربی بودن قرآن و منظور از آن.....
۱۱۷.....	غیرعربها و فهم قرآن.....
۱۱۸.....	سنت رسول الله ﷺ.....
۱۲۴.....	واجب بودن اطاعت از رسول الله ﷺ.....
۱۲۷.....	پیروی رسول الله ﷺ از وحی.....
۱۲۹.....	هدایتگری رسول الله ﷺ.....
۱۳۱.....	فعل پیامبر ﷺ.....
۱۳۴.....	تقریرات پیامبر ﷺ.....
۱۳۵.....	وجوه تعامل سنت با قرآن.....
۱۳۷.....	سنت مؤکد منصوص قرآن (سنت مؤکدة).....
۱۴۴.....	سنت مبین مجمل قرآن (سنت مبينة).....
۱۵۱.....	سنت منشئة.....
۱۵۳.....	جایگاه هر سه وجه سنت.....
۱۵۸.....	اخبار آحاد.....
۱۵۸.....	منکرین اخبار و رد آنها.....
۱۶۱.....	دلایل منکرین اخبار آحاد و رد آنها.....
۱۶۳.....	دلیل حجّیت خبر واحد.....
۱۷۵.....	اجماع بر حجّیت خبر واحد.....
۱۷۷.....	تقد منکرین خبر واحد مخالف عمل اهل مدینه.....
۱۸۱.....	شروط قبول خبر واحد.....
۱۸۵.....	تفاوت مردم در جمع آوری سنت.....
۱۸۶.....	اصول اختلاف حدیث و علل آن.....
۱۹۲.....	اختلاف احادیث بر وجه نسخ و اختصار.....
۱۹۵.....	اختلاف احادیث بر غیر وجه نسخ.....
۲۱۱.....	فرق بین روایت و شهادت.....

۲۱۴.....	اجماع و اختلاف
۲۱۵.....	حقیقت اجماع
۲۱۷.....	دلیل حجیت اجماع
۲۲۰.....	مستند اجماع
۲۲۱.....	استدلال به اجماع
۲۲۱.....	اجماع کنندگان
۲۲۲.....	انواع اجماع
۲۲۲.....	احکام مجمع علیه
۲۲۴.....	احکام غیر مجمع علیه
۲۲۴.....	اجماع سکوتی
۲۲۶.....	وجوه اختلاف
۲۲۹.....	انواع اختلاف
۲۳۱.....	تبیین وجوه اختلاف
۲۳۶.....	قیاس
۲۳۶.....	تعریف قیاس
۲۳۸.....	دلیل حجّیت قیاس
۲۴۲.....	شروط قیاس کننده
۲۴۳.....	انواع قیاس
۲۴۸.....	آنچه قیاس بر آن جایز نیست
۲۵۲.....	انواع علم جهت قیاس بر آن
۲۵۵.....	مثال های قیاس
۲۵۸.....	ادله مورد اختلاف
۲۵۸.....	قول صحابی
۲۶۱.....	جایگاه صحابه در نصوص
۲۶۵.....	شرع من قبلنا (شریعت پیشینیان)

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

الْحَمْدُ لِلَّهِ نَسْتَغِيثُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ. قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران / ۱۰۲)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (النساء / ۱)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ (الأحزاب / ۷۰)

أما بعد؛

بررسی و مطالعه معیارها، قوانین و اصول هر مذهبی، برگرفته از ذهن یا زبان بنیانگذار آن مذهب است یا از قلم و نوشتار او به رشته تحریر در می آید و همین منابع است که علل و

اسباب رشد و شکوفایی، ظرفیت زیاد یا اندک و قابلیت تطبیق یا عدم تطبیق آن مذهب با رویدادها و حوادث جدید را نشان می‌دهد، مذهب امام شافعی رحمته الله علیه و اصول و قواعد کلی آن نیز از این قاعده مستثنی نیست.

امام شافعی رحمته الله علیه فقیه، محدث، لغت‌شناس، مؤسس مذهب شافعی و اولین تدوین‌کننده علم اصول فقه می‌باشد. ایشان در دورانی که آراء و اجتهادات فقهی آشفته‌ای وجود داشت، علمی را تدوین و اولین پایه‌هایش را استوار ساخت که تا آن روزگار چنین علمی با چنین گستره‌ای پدید نیامده بود. ایشان علم «اصول فقه» را مدون و مبانی مذهبش را براساس آن پایه‌گذاری و با دلایل قوی آن را تقویت نمود. امام شافعی رحمته الله علیه به واسطه عقل هوشیار، بصیرت نافذ، اخلاص در طلب حق، آگاهی عمیق بر ادبیات و لغت عرب، مدام روابط بین ادله را مطالعه و بررسی نمود و نسبت به یافته‌های اصولیش بازنگری کرد تا نهایتاً راهی برای شناخت و نقشه‌راهی برای اجتهادکردن براساس قرآن و سنت در کتاب «الرسالة» طرح نماید، اجتهاد را بر منهجی روشن و مستقل از آراء فقهی قرار داد و تحولی فکری را در علم استدلال، استنباط و اجتهاد ایجاد نمود.

منهجی که امام شافعی رحمته الله علیه پایه‌گذاری کرد، اثر بزرگی در پالایش فکر اسلامی از هر گونه تشویش و اضطراب داشت و عقلانیت اسلامی را از دست آراء منحرف بعضی از فیلسوفان آن دوران نجات داد و جهان اسلام را از نوعی تقابل و درگیری میان نحله‌های فکری رها ساخت و شکاف بین دو مدرسه اهل حدیث و اهل رأی را کاهش داد و نوعی همگرایی را بین آنها حاکم نمود. امام شافعی رحمته الله علیه در این منهج تدوینی اش جایگاه عقل و نقل را به شیوه‌ای شفاف ترسیم کرد و بیان داشت که اجتهادات باید بر پایه نصوص صحیح شرعی و استنباط‌های عقل‌گرایانه و واقع‌گرایانه باشد. ایشان یک چهارچوب نظاممند و روشمند استنباط فقهی را عرضه کرد که از نظر شیوه عمل و نظام اندیشه با روش‌های درایی اهل رأی و از نظر عناصر فکری حاکم بر آن با اندیشه اهل حدیث هماهنگی داشت. ایدئولوژی اعتدالی امام شافعی رحمته الله علیه، عقل‌افسون‌گر را از مرجعیت شامل و مطلق نقل و متن‌رهایی بخشید و به عقل تا حدی آزادی تفکر و اندیشه داد و آن را در گستره نقل و متن کنترل نمود. ایشان بر شمولیت و عربی بودن قرآن تأکید کرد. قرآن را شامل لفظ و معنی دانست و اصل

مهم و اساسی «جامعیت و شمولیت قرآن» را مطرح ساخت. تکیه بر سنت در نظام فکری امام شافعی رحمته الله علیه به عنوان اساسی‌ترین مدار فقه، ظواهر کتاب را پوشش داده و با روشی حدیث مدار، سنت را مفسر و مبین قرآن دانست و با ارائه تعریفی حداقلی از سنت تنها احادیث مرفوع را نماینده سنت پنداشت و احادیث مرسل و آثار منقول از صحابه را به عنوان ملحقات سنت پذیرفت. او با مقدم داشتن خبر صحیح بر قیاس و عمل اهل مدینه، سنت را به جایگاه اصلیش بازگرداند و ادعایش مبنی بر عدم نسخ‌پذیری قرآن به وسیله سنت، بیانگر تابع و پیرو بودن سنت از قرآن است.

از دیدگاه امام شافعی رحمته الله علیه، کتاب، سنت، اجماع، قول صحابی و قیاس، ارکان پنج‌گانه ادله استنباط احکام شرعی را تشکیل می‌دهند که توالی خاصی داشته و حجیت هر یک مبتنی بر دیگری است، تا آن که به کتاب منتهی شود. حجیت اجماع و قیاس را تنها محدود به موارد ضرورت و فقدان نص دانسته و با ارائه تعریفی خاص از اجماع، تنها اجماع امت را دلیلی شرعی شمرده که آن هم به سختی تحقق می‌یابد. وی با در دست داشتن چنین تعریفی، گامی به سوی مواضع سنتی اصحاب رأی و محدود کردن تمسک به اجماع رایج میان اصحاب حدیث برداشته است. در بحث اجتهاد به رأی - استحسان - رأی مشروع را تنها قیاس شمرده و هر گونه رأی بی‌ضابطه را ممنوع دانست. در تحلیل حجیت قیاس با معرفی قیاس به عنوان اثری پنهان، حکایت خود را از قیاس به عنوان لازمه اعتبار نهادن به اثر عنوان کرده و قیاس کننده را تنها در درک و کشف دلالتی که ارتباط امور مستحدثه را با متون دینی آشکار می‌کند، پذیرفته است.

علم اصول فقه تدوینی امام شافعی رحمته الله علیه در قالب یک کتاب مدون تحت عنوان «الرسالة» جلوه‌گر گشت و آگاهی یافتن از سرچشمه این علم و بررسی مبانی استدلالی آن با رویکردی تنقیحی و تحلیلی می‌تواند یک نقشه راه و چراغ روشنی پیش روی آیندگان باشد. از سوی دیگر کتاب «الرسالة» تعدادی از مباحث اصولی مانند: مجمل و مبین، عام و خاص، ناسخ و منسوخ، حجیت قرآن، حجیت خبر واحد، نهی، اجماع، قیاس، اجتهاد و تقلید، استحسان، اختلاف صحابه و اقوال آنها و.... را آن هم به صورت ناقص و ناتمام در برگرفته است. و بسیاری از مباحث دیگر اصول فقه در آن ذکر نشده و بیشترین حجم کتاب را بحث‌های

دفاع از حجیت خبر واحد و علم حدیث فرا گرفته است. عده‌ای از علمای متقدم و متأخر کتاب «الرسالة» امام شافعی رحمته الله را مورد دقت نظر و بررسی و تحقیق قرار داده‌اند و شرح‌ها، حاشیه‌ها و پاورقی‌هایی بر آن نوشته‌اند، از آن جمله می‌توان به این اشخاص اشاره کرد:

۱. ابواسحاق ابراهیم بن احمد المروزی متوفی ۲۷۰ ه. ق در دو کتاب «الفصول فی معرفة الأصول» و «الخصوص و العموم»

۲. ابوبکر محمد بن عبدالله الصیرفی متوفی ۳۳۰ ه. ق در کتاب «دلائل الإعلام علی أصول الأحكام»

۳. ابوالولید حسان بن محمد النیسابوری القرشی الأموی متوفی ۳۴۹ ه. ق

۴. محمد بن علی القفال الکبیر الشاشی متوفی ۳۶۵ ه. ق

۵. ابوبکر محمد بن عبدالله الشیبانی الجوزقی النیسابوری متوفی ۳۸۸ ه. ق

۶. ابوزید عبدالرحمن الجزولی

۷. یوسف بن عمر

۸. جمال الدین الأقفہسی

۹. ابن الفاکهان ابوالقاسم بن عیسی بن ناجی

۱۰. عبدالله بن یوسف ابو محمد الجوینی

۱۱. خالد السبع العلمی و الشیخ زهیر شفیق الکی

۱۲. الشیخ احمد محمد شاکر

این شارحان گاهی به صورت مجمل و گاهی مفصل تنها به شرح کتاب الرسالة پرداخته و کمتر مباحث و آرای اصولی امام را در معرض نقد و بررسی و تحلیل گذاشته و بیشتر به بیان الفاظ غامض و تطبیق نسخ خطی و نقل اقوال سایر علمای اصولی در مورد موضوع مورد نظر پرداخته‌اند.

با توجه به مطالعاتی که صورت گرفته تاکنون اطلاعی در دست نیست که بعد از امام شافعی رحمته الله کسی اقدام به گردآوری آراء اصولی امام شافعی رحمته الله از لابلای تمامی کتابهایش به طور جامع و کامل و مدون کرده و آنها را مورد تنقیح و تحلیل علمی قرار داده باشد. لذا لازم است محوریت طرح بر مطالعه دقیق و سطر به سطر کتاب‌های منتسب به خود امام

شافعی رحمته الله متمرکز شود، تا بتوان در پایان به مجموعه‌ای کامل و جامع از دیدگاه‌ها و آرای اصولی تنقیح و تحلیل شده امام شافعی رحمته الله در یک کتاب جامع و مدون دست یافت. امام شافعی رحمته الله در لابلای احکام فرعی - فقهی که در کتاب "الأم" بیان داشته به مسائل کلی و اصولی اشاره کرده و بسیاری از اصول و قواعد را در مناظراتی که با مخالفینش داشته، کشف و وضع نموده است. لذا در این کتاب سعی بر آن شده تا دیدگاه‌ها و آرای اصولی امام شافعی رحمته الله که بعضی از مباحث آن در کتاب الرساله و مباحث دیگرش در لابه‌لای کتابهای دیگر امام شافعی رحمته الله از جمله؛ الأم، جماع العلم، القیاس، ابطال الاستحسان، اختلاف الحدیث و.... به صورت پراکنده، صریح یا ضمنی آمده، پس از استخراج و استنباط و جمع‌آوری آنها همراه آوردن شاهد و مثال، مورد بررسی، تنقیح و تحلیل‌های لازمه قرار گیرد و به شیوه‌ای منسجم و متقن در یک کتاب جامع و کامل جمع گردد تا آیندگان آرای اصولی امام شافعی رحمته الله را از منابع دست‌اول این مذهب کسب نمایند و در جهت تحکیم علمی بهتر این مذهب گام‌های مثبت و بهتری بردارند. زیرا فهم اصول و مبانی مذهب شافعی به شیوه‌ای صحیح و علمی، کمک شایانی به عمل کردن براساس آن مذهب، پویایی فقه شافعی و جلوگیری از افراط و تفریط می‌کند. همچنین فقه‌های شافعی مذهب معاصر شافعی را در مورد مسائل مستحدثه، به یک وحدت‌نظر و انسجام در استنباط و اجتهاد جهت صدور فتاوی فقهی می‌رساند و تجدیدنظر در فتاوی فقه‌های متقدم شافعی را آسان می‌گرداند. این کتاب می‌تواند در مجامع علمی از جمله حوزه‌ها، دانشگاه‌ها و سایر مراکز مورد استفاده و تدریس قرار گیرد.

روش انجام تحقیق در تألیف این کتاب، با توجه به ماهیت موضوع، اهداف و ساختار تحقیق، توصیفی - تحلیلی می‌باشد. لذا علاوه بر توصیف عینی، واقعی و منظم خصوصیات یک موضوع، به تبیین و تحلیل موضوع در راستای کشف و تحصیل حقیقت پرداخته شد.

علی صارمی

alisarem1356@gmail.com

۰۹۳۳۲۹۳۸۲۲۳